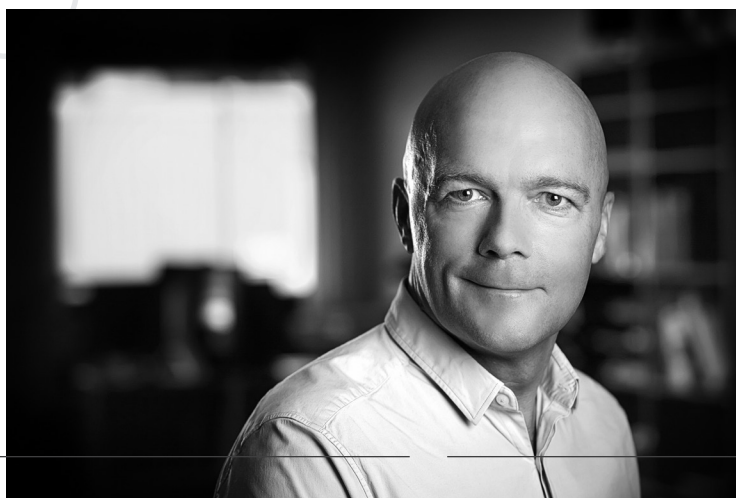

Intet samfund uden bibliotek

af

MICHEL STEEN-HANSEN
DIREKTØR
Danmarks Biblioteksforening

Der er mindst ét i hver kommune – biblioteket er en forudsætning for et demokratisk samfund og har historisk haft en væsentlig rolle for samfundsudviklingen. Idealet om den oplyste borger, der har adgang til viden og litteratur er mindst lige så vigtigt i en digital verden, som det har været indtil nu.

I de fleste samfund har biblioteket haft stor betydning, fordi det handler om viden og adgangen til den. Derfor har spørgsmålet om, hvem der skulle have denne adgang, og hvordan man fik det, altid spillet en stor rolle. Af den årsag har det også altid haft stor betydning, hvordan vi organiserer og katalogiserer viden, og den sag har derfor altid haft stor politisk bevågenhed.

Det er i den kontekst man skal se oprettelsen af Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor for 75 år siden. I et historisk lys kan man ikke overvurdere betydningen af dette for det samlede danske biblioteksvæsen.

I den forbindelse tænker jeg ikke kun på kontorets primære opgave med at katalogisere de bibliografi-

ske data, men på hele ideen med at lave en fælles national løsning for det samarbejdende biblioteksvæsen. Den tanke, som også har været den bærende for Danmarks Biblioteksforening, nemlig at bibliotekerne er samfundets redskab til at sikre adgang til viden og skabt, for at oplyste borgere kan være demokratisk deltagende; det formål opnår vi bedst i fælleskab og samarbejde.

De fælles standarder

Hele det 'mindset' var også baggrunden for den fælles indgang, man skabte mange år senere, da man i år 2000 etablerede bibliotek.dk, som byggede på det arbejde, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor påbegyndte i 1939.

"Jeg kan ikke lade være at tænke på, hvordan det var gået med de elektroniske patientjournaler, hvis man havde valgt en lignende organisering af det arbejde."

At etablere en fælles strategi for alle landets biblioteker, der er lykkedes. Et internetbaseret bibliotek.dk som fælles indgang til alt det, der findes på danske offentlige biblioteker. En indgang med offentlig adgang for alle. En kombination af en digital løsning og et fysisk materiale, som efterspørges af borgerne.

Biblioteks.dk kan vel i et overordnet, samfundsmæssigt perspektiv siges at være den ultimative organisering og adgang til al registeret viden. Selvfølgelig kan der findes hår i suppen, og mange ting kunne sikkert være gjort anderledes, men set i et historisk lys er det unikt, at magthaverne har skabt en sådan adgang for alle samfundets borgere.

Magthaverne er et svulstigt ord, men ikke desto mindre har adgang til viden i alle samfund været styret af magthaverne – herskeren, statsmagten, det politiske niveau og her i landet i dag regering, Folketinget og de statslige myndigheder – og jeg vil så lade være at komme med en længere magtudredning, men blot i den forbindelse konstatere, at bibliotek.dk blev skabt som et samarbejde mellem alle biblioteker i landet. Samarbejdet var styret af den daværende Biblioteksstyrelsen og det mellemkommunale selskab DBC, som begge i denne sammenhæng kan siges at repræsentere magthaverne som politisk styrede organisationer og instanser.

Jeg kan ikke lade være at tænke på, hvordan det var gået med de elektroniske patientjournaler, hvis man havde valgt en lignende organisering af det arbejde. At sætte brugeren i centrum og lave en fælles national løsning byggende på fælles standarder

for decentrale enheder. En løsning, som bliver bakket op af alle involverede parter, og en betalingsmodel, hvor staten og de enkelte biblioteker finansierer i et forpligtende fællesskab.

Bibliotek.dk er også en satsning, der skaber forudsætning for alle de løsninger, som kombinerer de fysiske materialer, rummet og den digitale løsning, vi ser i dag. De fleste biblioteker har i dag selvbetjeningsløsninger, hvor man som bruger selv i udstrakt grad finder materialet og bruger en udlånsautomat og sit sygeskringsbevis som identifikation. Det tager kun fem minutter, selvom mange vælger at blive lidt længere på biblioteket og bruge nogle af alle de andre servicetilbud, få en kulturel oplevelse eller deltage i et kursus.

Idéen med fælles standarder og en fælles national registrering er også forudsætning for den seneste satsning for folkebibliotekerne, det man kalder 'åbne biblioteker', hvor bibliotekerne mange steder har valgt at holde åbent langt ud over den traditionelle, betjente åbningstid. Borgerne lukker sig selv ind via sundhedskortet, bruger rummet, computerne eller låner de materialer, de har brug for, og de gør det helt selv. Forudsætningen for dette er, at der er en fælles standard og registrering af både brugere og det materiale, de skal finde eller låne med hjem. Og at disse biblioteker til stadighed holdes aktuelle og redigeres af medarbejdere i de bemandede timer.

Borgerne kan altså sidde derhjemme og vælge deres materiale, gå på biblioteket og hente det, selv logge ind og låne materialet helt uden brug af per-

sonale. Det er der mange, som synes er god service, fordi det er nemt, fordi det er tilgængeligt 24/7 og har en intuitiv brugerflade.

I forlængelse heraf kan man også her se grundstenen til Danskernes Digitale Bibliotek, som netop i disse år ser dagens lys.

Biblioteket er borgernes

Helt overordnet kan man sige, at biblioteket er en bærende forudsætning for et demokratisk samfund, fordi det handler om adgang, som var en forudsætning for folkestyret og derfor en vigtig demokratisk institution.

Det er ikke kun i Danmark, at biblioteket har haft en sådan betydning, selvom de danske biblioteker har været ret langt fremme i skoene globalt set. Historisk set har biblioteket altid spillet en vigtig rolle for samfundsudviklingen, og spørgsmålet er, om denne rolle endnu en gang er under forandring i en stadig mere digital udvikling. Det vil jeg se lidt nærmere på i denne korte historiske analyse, hvor jeg bevidst har forsøgt at beskrive biblioteket uden at bruge alt for mange af de fagtermer, som man internt benytter, men som kan skygge over forståelsen af bibliotekets samfundsmæssige betydning.

Bibliotekets historiske betydning for magthaverne

Lige fra det første bibliotek i Elba et par tusinde år før vor tidsregning var det tydeligt, at biblioteket var meget vigtigt for magthaverne og også havde en central funktion inden for undervisning og forskning. Allerede dengang var samlingerne (antallet af skrifttavler) så store, at de nødvendiggjorde et system til genfindning. Tavlene var katalogiseret (registreret) og klassificeret efter indhold og form og var stillet op på en måde, så det skulle være enkelt at finde det, man søgte efter. Biblioteket indeholdt nemlig vigtig viden for magthaverne såsom regnskabsbøger og retsprotokoller, men indeholdt også mange flere fagområder som litteratur, jura og historie, samt grammatik, ordbøger og arkivmateriale.

Det mest kendte af oldtidens biblioteker lå i Alexandria. Dette bibliotek blev bygget op og organiseret ca. 300 f.Kr. Tilbage i oldtiden var biblioteket også kulturcentrum og vigtig for datidens forskning. Samlingen var på over 700.000 papyrusruller eller bøger, og alle disse var udførligt katalogiseret.

Bibliotekarernes arbejde bestod af kopiering, redigering og korrektur, men også arbejde af historisk

Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor

”Kontorets opgave er at udføre en del af de bibliografiske arbejder for folkebibliotekerne. Det vil i første række sige, at man centraliserer nummereringen og katalogiseringen af bøgerne, idet hele den del af den nyudkomne, danske bogbestand, som tænkes at have interesse for folkebibliotekerne, bliver behandlet; desuden de dele af den ældre litteratur, som findes optaget i de forskellige kataloger, der udgives af kontoret. Der udsendes trykte kartotekskort, som foruden de almindelige oplysninger om forfatter, titel, trykkested og aar o. s. v. tillige angiver forslag til signatur og bikort; endvidere er hvert kort forsynet med et bestillingsnummer. Kontoret trykker kun hovedkort. Ved tilføjelse af maskinskrevne ordningsord kan hvert enkelt bibliotek udfærdige saa mange af de foreslaaede bikort, som de ønsker. Man opnaar herved en stor besparelse og en rationel udførelse af det omstændelige arbejde, som nummerering og katalogisering af bogbestanden tidligere betød for det enkelte bibliotek. Det er blot nødvendigt at bestille det antal trykte kort, man har brug for til en bog, og med hjælp af forholdsvis lidt kontorarbejde kan den

katalogiseringsmæssige proces gøres færdig. De trykte kort fremtræder desuden i en langt smukkere og mere ensartet form end de maskin- og haandskrevne. Ethvert bibliotek kan for en ringe betaling abonnere paa de seddelfortegnelser; kontoret udsender over de trykte katalogkort, og som omfatter 3 grupper: Kort over alm. bøger til folkebibliotekerne, over børnebøger og over skolebøger o.l., som har interesse for skolecentralerne. Det arbejde, kontoret udfører med udsendelsen af de trykte kort, har tilslutning fra alle bibliotekstyper, og i 1945-46 er der f.ex. trykt godt 600.000 kort, og salget var paa henvend 470.000 stk.

En del af kontorets arbejde består i at udsende de fælleskataloger, som "Danmarks Biblioteksforening" paabegyndte udarbejdelsen af. Der foreligger nu 2 typer: "Fælleskatalog for større Købstadbiblioteker", der indeholder ca. 3600 titler og "Fælleskatalog for mindre Biblioteker", der omfatter ca. 900 titler.”

Preben Kirkegaard: ”Folkebibliotekerne i Danmark”, Det Danske Selskab, 1947.

"Langt de fleste steder var det som hos købmanden. Man fortalte personalet, hvad man ville have i posen, og så fandt de ansatte det frem, hvis det fandtes."

og teknisk karakter blev udført. Eller måske kaldte man dem ikke på det tidspunkt for bibliotekarer, da de havde mange forskellige fagligheder. Sådan er det jo også i dag, hvor biblioteksmedarbejderne oftest tituleres bibliotekarer, når man kommer udefra, selvom der er mange forskellige fagligheder repræsenteret på et moderne bibliotek.

Flere af biblioteksmedarbejderne i Alexandria var kendte videnskabsmænd med en enestående faglig baggrund. 'Bibliotekarerne' i biblioteket i Alexandria var flittige omend måske ikke nyskabende. De fleste gjorde ikke andet end at bevare, ordne, redigere og kommentere andres tekster. En opfattelse, som også i dag indgår i adskilliges opfattelse af bibliotekaren.

Historisk er det også værd at bemærke, at der i Egyptens næststørste by blev opført et nyt Alexandria prestigebibliotek i 2002, som besøges af mange informationsforskere i dag, og som spillede en ikke uvæsentlig rolle i at skabe fri adgang til information under det såkaldte arabiske forår i 2011.

Middelalderens bibliotek

I middelalderen udviklede tanken om biblioteker sig i Europa, og de var primært gejstlige.

De kristne forfattere havde store private samlinger, som ofte blev doneret til kirker og klostre og blev udgangspunkt for disse institutioners biblioteker.

Men først omkring 1500-tallet kom der biblioteker i det nordlige Europa, der kunne måle sig med biblioteket i Elba. Det var munke og andre gejstlige, der fungerede som bibliotekarer. I disse biblioteker blev der drevet både undervisning, forskning og litterær virksomhed.

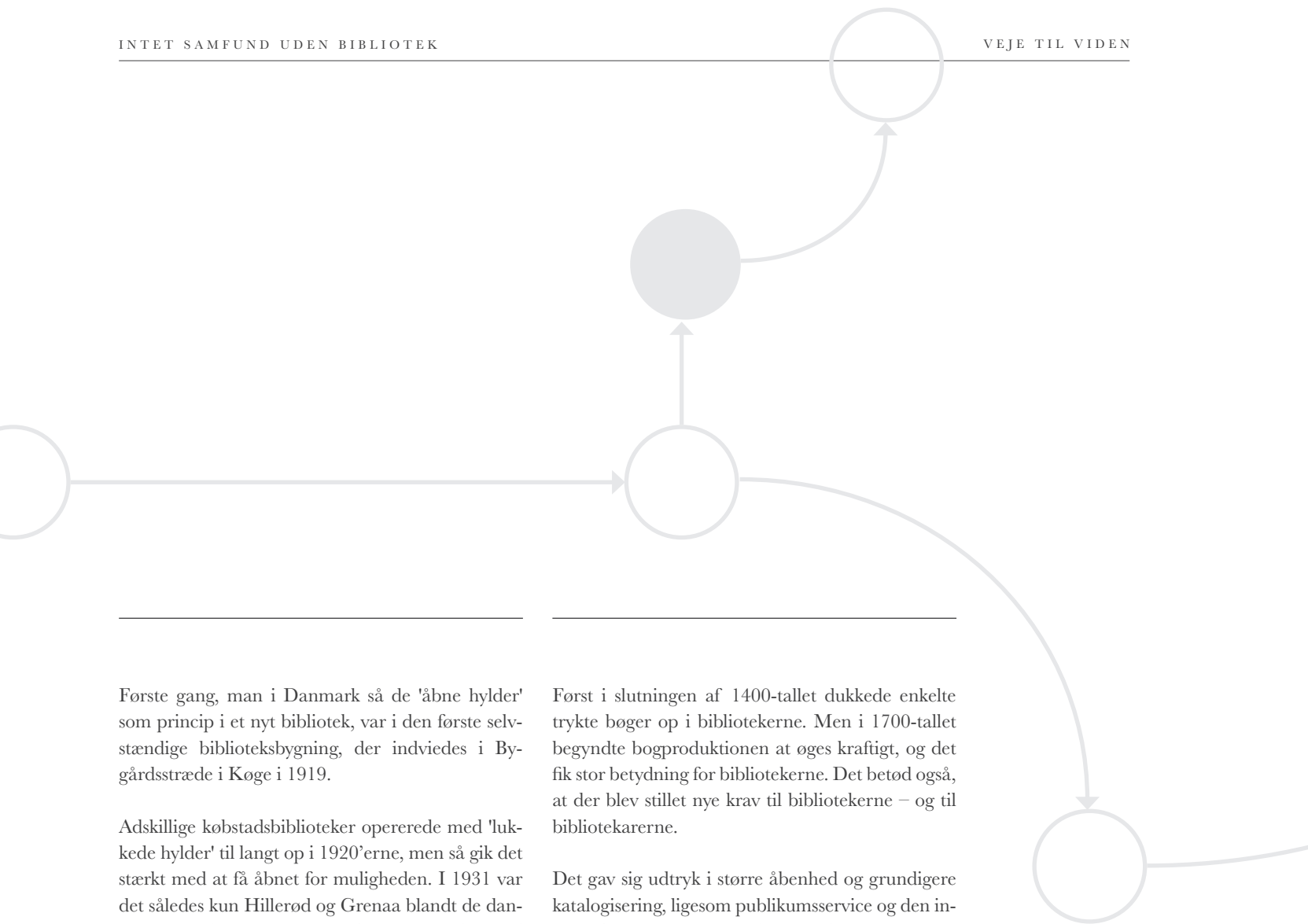
Bibliotekaren måtte værne om bøgerne, så de ikke blev skadet. Han måtte også sørge for, at den litteratur som var nødvendig, blev skrevet af. Og ja, han var på det tidspunkt altid en mand.

Bibliotekarerne havde magt i kraft af at være de eneste, som vidste nøjagtigt, hvor de enkelte bøger var opstillet, og ikke mindst i det forhold, at det kun var dem, som havde fri adgang til alle bøgerne.

På dette tidspunkt har vi at gøre med et bibliotek præcist som det, Umberto Eco beskriver, i 'Rosens navn', hvor viden og adgangen til den kunne være skadelig for almindelige mennesker, og adgangen derfor skulle kontrolleres. I dette samfund ud fra en kristen magthaver-synsvinkel.

Skal borgerne have adgang?

I Danmark skulle man faktisk helt op i 1920'erne, før princippet om publikums direkte adgang til bogbestanden blev vurderet som den fremtidige norm for biblioteksvirksomhed. Hidtil havde der ikke været adgang for, at brugerne bare kunne komme og tage de titler på hylderne, de ville. Langt de fleste steder var det som hos købmanden. Man fortalte personalet, hvad man ville have i posen, og så fandt de ansatte det frem, hvis det fandtes.

Første gang, man i Danmark så de 'åbne hylder' som princip i et nyt bibliotek, var i den første selvstændige biblioteksbygning, der indviedes i Bygårdsstræde i Køge i 1919.

Adskillige købstadsbiblioteker opererede med 'lukkede hylder' til langt op i 1920'erne, men så gik det stærkt med at få åbnet for muligheden. I 1931 var det således kun Hillerød og Grenaa blandt de danske købstadsbiblioteker, der fortsat arbejdede ud fra de 'lukkede hylinders' princip. De overgik begge i 1952/1953 til 'åbne hylder'.

Men allerede i middelalderen begyndte tanken om 'offentlig' adgang, og i renessancen opstod ønsket igen om at gøre bibliotekerne mere alment tilgængelige, omend ingen på det tidspunkt havde forestillet sig, at adgangen skulle gælde alle mennesker.

Det mest betydelige var Vatikanbiblioteket. Det opstod i det 6. århundrede og blev gjort tilgængeligt for offentligheden i 1470'erne. Brugerne var for det meste højtstående folk, men alle borgere havde mulighed for at låne bøger derfra. De første kataloger og vejledninger over, hvad et bibliotek burde indeholde, blev udarbejdet i denne periode.

Den trykte bog på hylderne

Johann Gutenbergs opfindelse af bogtrykkerkunsten i midten af 1400-tallet revolutionerede produktionen af bøger, men fik i første omgang ingen umiddelbar betydning for bibliotekerne.

Først i slutningen af 1400-tallet dukkede enkelte trykte bøger op i bibliotekerne. Men i 1700-tallet begyndte bogproduktionen at øges kraftigt, og det fik stor betydning for bibliotekerne. Det betød også, at der blev stillet nye krav til bibliotekerne – og til bibliotekarerne.

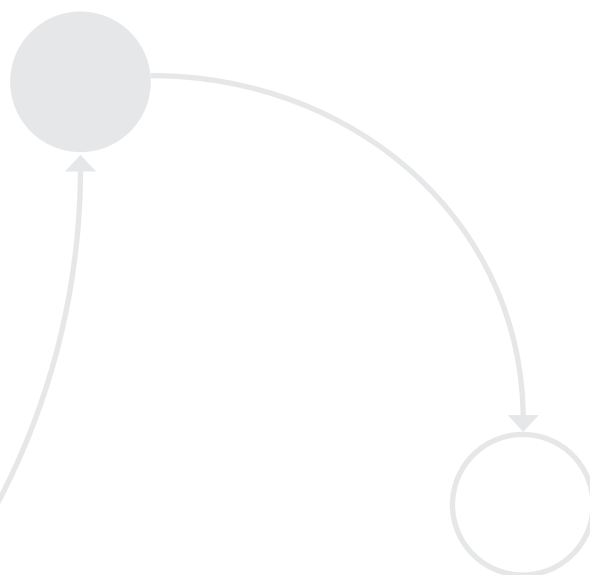
Det gav sig udtryk i større åbenhed og grundigere katalogisering, ligesom publikumsservice og den interne forvaltning fik et ordentlig løft.

Ved en række klostre blev der oprettet kollegier og læreanstalter. Dette bragte nye biblioteker frem, og disse dannede grundlaget for det, som siden blev universitetsbiblioteker. Nationalbiblioteker kom også til. Mange af disse var i udgangspunktet private samlinger, som var blevet påbegyndt af fyrster, monarker og lignende.

Fagbibliotekarernes nye hverdag

Bogtrykkerkunsten førte til, at bøger blev meget mere almindelige. Bibliotekarerne måtte bruge mere tid på praktiske gøremål såsom katalogisering og klassifikation, hvilket begrænsede mulighederne for at drive forskning. Biblioteksarbejdet udviklede sig fra at have været en integreret del af et forskningsarbejde til at omfatte mere serviceprægede og administrative funktioner.

Selv om bogtrykkerkunsten som tidligere nævnt frembragte krav om service, var bibliotekarerne ikke meget optaget af publikumsrettet arbejde. De vigtigste opgaver, ifølge bibliotekaren selv, var stadig alene at identificere, indsamle, registrere og bevare.

Vejen til den moderne biblioteksverdenen

Melvil Dewey hed en amerikaner, som fik afgørende betydning for udviklingen hen mod det bibliotek, vi kender i dag. Han begyndte som bibliotekar i 1870 og startede med rationaliseringer, standardiseringer og centralisering af de mange gøremål og rutiner. Han lagde vægt på, at udformningen skulle være praktisk og brugbar i det daglige arbejde.

I 1876 kom første udgave af hans decimalklassifikation. Den blev godt modtaget og har siden været et af de ledende klassifikationssystemer i den vestlige verden.

Melvil Dewey oprettede verdens første bibliotekarskole ved Columbia University i 1887. Med kun 19 studenter til at begynde med: 16 kvinder og tre mænd. Her blev der undervist i praktisk bibliografi, bogkundskab, hurtiglæsning og litterære metoder. Dewey var også optaget af den praktiske del af biblioteksarbejdet og insisterede på, at også kvinder skulle have adgang til denne uddannelse.

Først i 1918 fik Danmark sin egen selvstændige biblioteksskole, som senere udviklede sig og i 2010 blev omdøbt til Det Informationsvidenskabelige Akademi, og nu er blevet en del af Københavns Universitet.

Det danske biblioteksvæsen har været stærkt præget af den anglo-amerikanske tradition. Dette gælder særligt inden for folkebibliotekssektoren.

Bibliotekerne på vej ind i det 20. århundrede

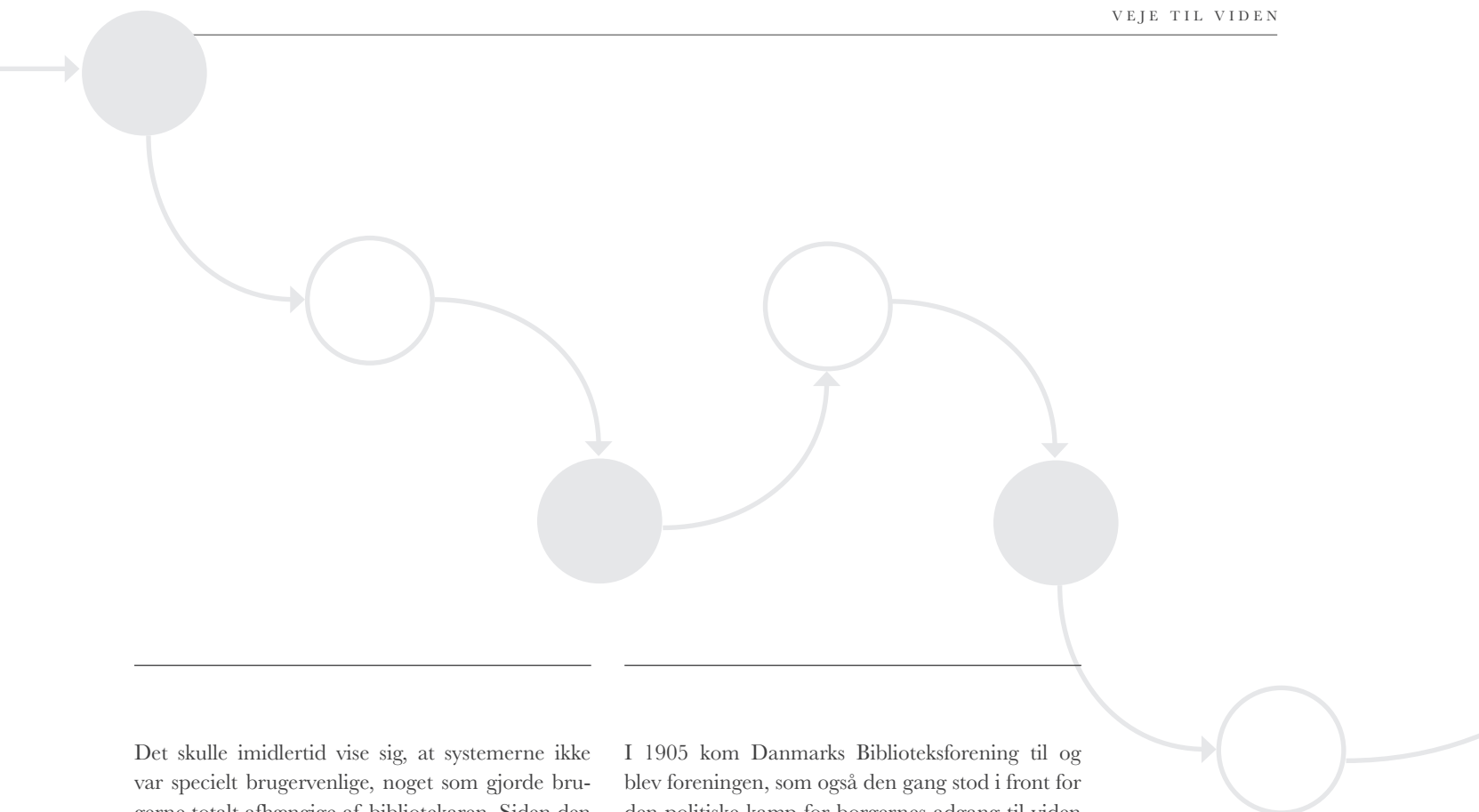
I begyndelsen af 1900-tallet begyndte bibliotekerne at tage tekniske hjælpemidler i brug, som for eksempel skrivemaskiner, kopieringsmaskiner, mikrofilmmaskiner m.m. Disse hjælpemidler rationaliserede biblioteksarbejdet på mange områder.

De første hulkortsystemer dukkede op i 1936. Disse systemer forenkede bl.a. udlåns- og bestillingsrutinerne og regnes som forløberen til datamaskinen. Det første bibliotek, som for alvor tog datamaskinen i brug, var University of California Library.

Library of Congress havde imidlertid i 1960 allerede startet et projekt med at lave en fælles standard for udveksling af bibliografiske data, noget som resulterede i MARC-formatet. (MARC står for Machine Readable Cataloguing).

I Danmark tog man ikke den nye teknologi ordentligt i brug før i begyndelsen af 1970'erne, og da kun til effektivisering af eksisterende, internt rutinearbejde som for eksempel bestilling og katalogisering af bøger, søgning efter litteratur m.m.

Foreløbig var denne nyskabelse helt usynlig for brugerne. I løbet af 1980'erne startede mange biblioteker for alvor automatiseringen af katalogerne. Ekstern tilgang til katalogen betød, at brugerne selv skulle kunne begynde søge efter litteratur.

Det skulle imidlertid vise sig, at systemerne ikke var specielt brugervenlige, noget som gjorde brugerne totalt afhængige af bibliotekaren. Siden den gang er der imidlertid sket store forbedringer på edb-fronten. Og i dag kan man faktisk være helt selvhjulpne i forhold til bestilling og lån, sådan som jeg startede fortællingen med. I forhold til de digitale biblioteker med bibliotek.dk i front som bibliotekernes fælles indgang.

Det danske folkebibliotek

I Danmark opstod de første folkelige biblioteker, eller de første folkebogsamlinger, fra midten af 1800-tallet.

Dels havde mange biblioteker rødder i 1800-tallets oplysningsbevægelser, dels var udbuddet af oplysende litteratur af central betydning for folkebogsamlingerne. Mange sognebiblioteker kunne føre deres historie tilbage til 'Selskabet for trykkefrihedens rette Brug', der i 1840'erne bidrog til oprettelsen af et stort antal sognebiblioteker.

Omkring år 1900 var både sogne- og købstadsbibliotekernes bogsamlinger præget af skønlitteratur, men den oplysende litteratur, faglitteraturen, blev opprioriteret af folkeoplyserne både uden for og inden for bibliotekerne – set i lyset af udfordringer og krav fra samfundets økonomiske, sociale og politiske udvikling. Det handlede om adgang til viden og information, og da bogen var den centrale formidlingsform, var det naturligt nok folkets adgang til netop bogen, der var i højsædet. I dag er bogen kun én ud af mange informationskilder, og derfor er bibliotekets opgave i at sikre adgang til information noget bredere.

I 1905 kom Danmarks Biblioteksforening til og blev foreningen, som også den gang stod i front for den politiske kamp for borgernes adgang til viden via bibliotekerne.

Industrialiseringen spillede en stor rolle i de krav, der blev stillet til arbejdernes evner og kompetencer, og derfor spillede uddannelse en vigtig rolle i udviklingen. På samme vis kom det politiske systemskifte i 1901 til at spille en central rolle i biblioteksudviklingen. Og bibliotekerne stod centralt i forhold til at sikre vidende og oplyste borgere i det parlamentariske system.

For ud over de kulturelle og oplysningsmæssige traditioner, der lå til grund for de første folkebogsamlinger, medførte parlamentarismen og regeringens afhængighed af et flertal i Folketinget oplyste borgere – helt grundlæggende for den danske selvforståelse og demokratiske idé, som den blev udlevet i folkestyret.

Idealet om den oplyste borger og demokrati i praksis krævede ændring og intensivering af oplysningsgen.

Et fællestræk for de fleste sociale grupper var, at de organiserede sig i foreninger og klubber, altså en organisationsform, der udsprang af lokale initiativer og civilsamfundet, og som eksempelvis for bøndernes og byarbejdernes vedkommende blev til landsdækkende bevægelser.

På landet var der omkring år 1900 cirka 1.700 sognebiblioteker, mens der var biblioteker i 29 af landets 71 købstæder.

"Idealet og den oplyste borger og demokrati i praksis krævede ændring og intensivering af oplysningen."

En mand og en bog, der på dette tidspunkt kom til at betyde en del, var bibliotekspioneren Andreas Schack Steenberg og hans bog 'Folkebog-samlinger. Deres historie og indretning' fra 1900. Her beskrev han bibliotekerne som en stor organisme, med amtsbiblioteker som bindeled mellem de videnskabelige biblioteker og folkebibliotekerne. Han udtrykte det således, at staten har behov for at oplyse folket, og folket har selv behov for oplysning.

Man kan sige, at der var tre hovedpositioner i diskussionerne, og set i et større perspektiv er de stadig aktuelle i diskussionen om fremtidens bibliotek.

- Behovet for demokrati og folkeoplysning.
- Kultur og dannelsesbegrebet: Skulle der være plads til morskabslæsningen eller kun lodig litteratur? En diskussion, som er evig aktuel i relation til, hvilke former for materialer, biblioteker skal stille til rådighed.
- Modsætningen mellem interessen for at skabe et større, sammenhængende bibliotekssystem og fastholdelsen af lokale tilhørsforhold og traditioner.

Lovgivningens indflydelse på bibliotekerne

Som det andet land i verden fik Danmark en lov for biblioteker i 1920, hvilket understregede den politiske prioritering af bibliotekerne her i landet,

og hvor vigtig borgerne adgang til viden var for magthaverne. Loven handlede i høj grad om statens forhold til folkebibliotekerne.

Det har ændret sig lidt over tid. Man kan skelne mellem tre hovedfaser i lovens skiftende udformninger.

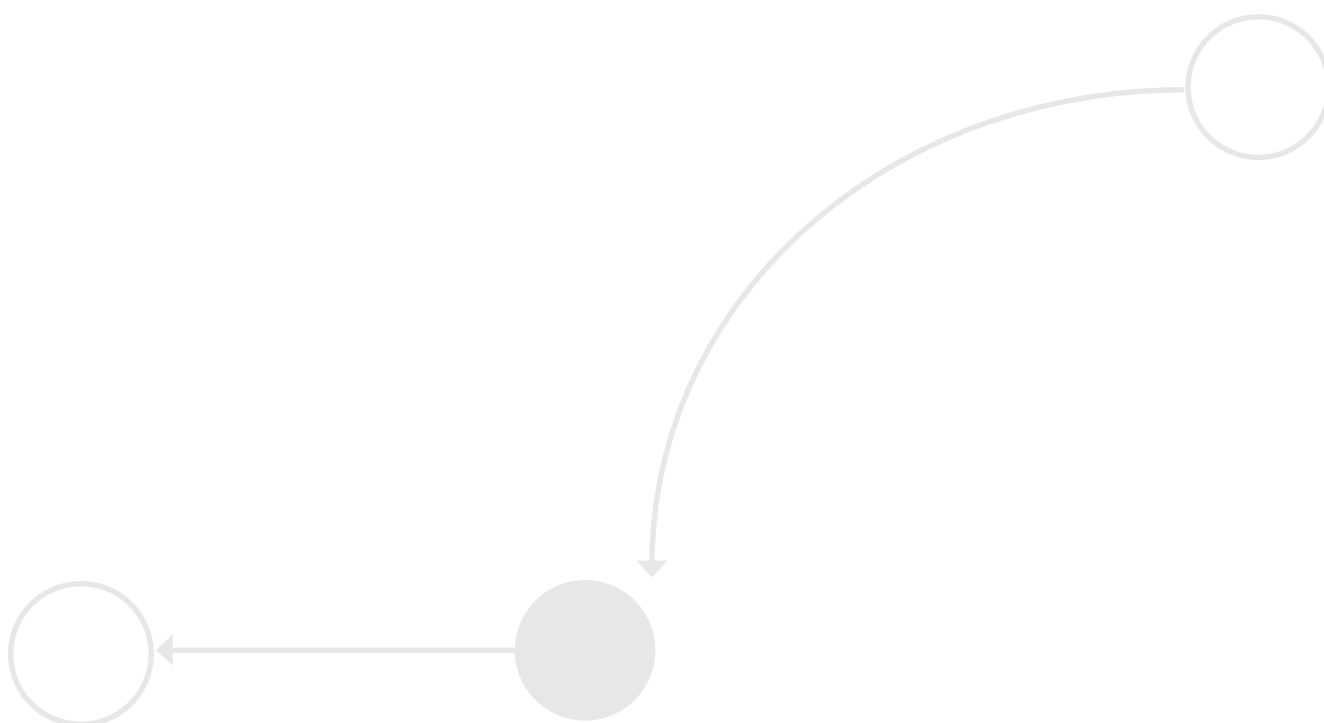
I den første fase, der i virkeligheden går helt frem til 1964-loven, er problemstillingen, hvordan staten bedst fremmer udviklingen af et biblioteksvæsen, hvis opgave med formuleringen i § 4 i den første bibliotekslov fra 1920 er "at udbrede Kundskaber og almindelig Oplysning".

Efter gennemførelsen af 1964-loven, som fastslår, at driften af folkebibliotekerne er en kommunal forpligtelse, er et af hovedspørgsmålene, hvor meget staten skal blande sig i de lokale bibliotekers virksomhed, og i hvor høj grad den skal fastsætte regler for de enkelte kommuners løsning af opgaven. En problemstilling, som forstærkes efter kommunalreformen i 1970, der skaber færre, men større kommuner med potentiale til selv at løfte langt flere opgaver.

1964-loven krævede, at hver kommune skulle have et og kun et kommunalt biblioteksvæsen. Det var Julius Bomholt, der i 1961 i det nyoprettede kulturministerium satte disse nye standarder og lagde skinnerne for den nye lov. Med udgangspunkt i, at demokratiet ikke kunne eksistere uden biblioteker. Og hvor opgaven var at formidle kulturarven og

"Hvis vi vil sikre, at alle borgere fortsat får adgang til dansksproget litteratur, må vi sammen sætte turbo på udviklingen. Både med at få produceret og tilgængeliggjort danske e-bøger og med at få lavet forretningsmodeller, der muliggør en fri og lige adgang via bibliotekerne."

den viden, der er civilisationens grundlag samt at være formidlingssted for den nyere litteratur og livsanskuelse, som det noget højstemt blev udtrykt.

Det blev til en radikal lov, der krævede, at alle kommuner skulle have et biblioteksvæsen, eller et samarbejde, der sikrede alle borgerne fri og lige adgang. Så her bliver biblioteket altså en kommunal opgave, og finansieringen bliver også i høj grad kommunal.

20 år efter gennemførte man med loven i 1983 den fulde finansiering af folkebiblioteket, og det fulde ansvar for dets drift overgik éntydigt til den enkelte kommune. Bibliotekslovgivningens omdrejningspunkt bliver herefter et spørgsmål om statens fortsatte engagement i folkebibliotekerne – og ikke mindst, om man ønsker dem bevaret som en del af og som indgang til et samlet nationalt informationssystem.

I år 2000 kom den seneste lovgivning på området. Her blev princippet om fri og lige adgang udvidet til at gælde alle former for materialer – også musik og elektroniske materialer – og skabe internetadgang. En fremsynet lov, som dog ikke helt kunne tage højde for internettets betydning for den hastige digitale udvikling, ej heller for de nye digitale informationsbærende materialer og de deraf ændrede forretningsmodeller.

Loven tog udgangspunkt i den fremsynede rapport fra ”Udvalget om Bibliotekerne i Informationssamfundet” (UBIS, 1997) og forsøgte at knæsette princippet om Det hybride bibliotek, som i kort form

kan betegnes som et fysisk sted, hvor der tilbydes adgang til global information og samlinger af forskellige medier – både fysiske og digitale – og hvor der er vejledning

Bibliotekerne kommer mange steder til at spille en mere central rolle i den kommunale kulturpolitik. Og nogle steder flyttes biblioteket til ligefrem at være aktør i erhvervs- og byplanlægning og bliver borgernes indgang til det offentlige ved at overtage kommunernes borgerserviceopgaver.

Overdragelsen af magten over bibliotekerne fra stat til kommuner var på det politisk administrative niveau kronen på decentraliseringsværket. Men set i lyset af de sidste tre årtiers udvikling er den lokale biblioteksbetjening blevet mere centraliseret, hvilket blandt andet kommer til udtryk i de mange bibliotekslukninger og i de nye fælles nationale løsninger. På nuværende tidspunkt er der under 500 lokale biblioteker, hvilket er en halvering siden 1980’erne, men man ser samtidig en vækst i antallet af besøgende – tallet ligger i dag på over 36 mio., og selvom udlånet af fysiske bøger er dalende, er den digitale brug og downloads for markant opadgående.

Det betyder, at borgerne i dag bruger bibliotekerne til at få opfyldt mange andre behov end at låne bøger. Det betyder også et meget mere komplekst opgavesæt for bibliotekerne, men opgaven kredser stadig om kerneopgaven, som beskrevet i loven, ”at fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet”. Nu er midlerne blot mange andre end at låne bøger ud.

"Helt grundlæggende er det en trussel for den demokratiske tradition i Danmark, når der ikke længere er fri og lige adgang til viden. Hvilket som bekendt er hele udgangspunktet for den folkeoplysende idé og den måde, vi har tænkt demokrati på i Danmark."

Retten til at udlåne bøgerne

For de fleste mennesker er biblioteket synonymt med bøger, og det er også vanskeligt at forestille sig et bibliotek helt uden bøger.

At bibliotekerne i Danmark har mulighed for gratis at udlåne de traditionelle bøger, skyldes en kulturpolitisk indsats. Politisk har man for år tilbage – her i landet som i udlandet – erkendt betydningen af at give borgerne fri og lige adgang til læsning, andre kulturoplevelser og viden. Det gør man gennem bibliotekerne. Man har derfor valgt at støtte forfatterne gennem en biblioteksafgift, så forfatterne får udbetalt penge for de titler, de har på bibliotekerne. På den måde kan bibliotekerne udlåne bøgerne så mange gange, der er biblioteksbrugere til, men samtidig styre budgettet, så de kan købe nye bøger hele året.

Hvis vi vil sikre, at alle borgere fortsat får adgang til dansksproget litteratur, må vi sammen sætte turbo på udviklingen. Både med at få produceret og tilgængeliggjort danske e-bøger og med at få lavet forretningsmodeller, der muliggør en fri og lige adgang via bibliotekerne. Derfor er det også fortsat en politisk prioritering for Danmarks Biblioteksforening, at alle borgere landet over kan få adgang til viden og litteratur, også digitalt!

Biblioteksafgiften

Bibliotekstanken blev for alvor udfordret i 1918, hvor forfatteren Thit Jensen i et foredrag stillede krav om, at private og offentlige biblioteker betalte en afgift for de bøger, de lånte ud; ellers kunne forfatterne nægte bibliotekerne den ret.

Det kom ikke med i biblioteksloven af 1920. Som konsekvens heraf nedlagde forfatteren Peter Freuchen forbud mod udlån af sin bog 'Nordkaper' (fra 1923). Da nogle biblioteker alligevel indkøbte bogen og udlånte den, rejste han sag og vandt ved Højesteret.

Denne tvist stod på i en del år, hvor Danmarks Biblioteksforening var særdeles aktiv i kampen for at give borgerne adgang til at låne på bibliotekerne. En kamp, der lykkedes i 1946, hvor magthaverne igen viste deres interesse for, at borgerne havde fri og lige adgang til bøgerne. Det blev udtrykt af et flertal i Folketinget, da loven om biblioteksafgift blev vedtaget, hvilket betød, at forfatterne blev kompenseret og til gengæld accepterede, at bibliotekerne kunne indkøbe og udlåne deres bøger.

Selvom mange danske forfattere – at dømme efter den ofte opblussende debat om biblioteksafgiften – øjensynlig betragter afgiften og dens såkaldte biblioteks penge som kompensation for det kommercielle salg, deres udlånte bøger evt. kunne have opnået, så defineres afgiften af Kulturministeriet i dag som en kulturstøttelov for det danske sprog. I modsat fald kunne nemlig også udenlandske forfattere ifølge EU-regler kræve andel i afgiftens midler.

Ændrer bogens værdi sig, når den er digital?

Forud for loven havde undervisningsministeren i 1940 nedsat et udvalg, der skulle komme med et oplæg til, hvordan man løste denne sag. Forslaget blev som sagt gennemført i 1946, nu af undervisningsminister Mads R. Hartling, som bl.a. udtalte:

“..og det står for mig således, at forfatternes ønske herom ikke blot er gammelt, men også rimeligt og retfærdigt. Et lille lands forfattere er på forhånd handicappet, idet det bogkøbende publikum ikke er så stort, at der kan ydes dem et ønskeligt og rimeligt vederlag for deres arbejde.”

Kulturpolitisk har der i Danmark siden da altid været fokus på, at borgerne skal have adgang til bøger. Det er der fortsat, fordi dette udvikler vidensamfundet og er et grundlag for demokratiet. Samtidig med, at der med afgiften skal opretholdes en rimelig indtægt til forfatterne.

Den politiske prioritering bør ikke ændres af, at bøgerne digitaliseres. Men der gælder i dag ikke samme regler for e-bøger som for fysiske bøger, hvor undtagelser i ophavsretsloven giver bibliotekerne mulighed for at indkøbe og udlåne de udgivne værker. Når det gælder e-bøger, er det alene ophavsretsindehaveren (forlag eller forfatter), der bestemmer, om bibliotekerne kan købe værket, må udlåne det og på hvilke vilkår. Således har man i perioder oplevet store forlag, der ikke har villet stille deres e-bøger til rådighed for bibliotekerne, som dermed ikke har kunnet udlåne op mod halvdelen af de udgive e-bøger til borgerne. Det bryder med idégrundlaget bag folkebiblioteksprincippet om, at bibliotekerne udvælger, hvad der stilles til rådighed, jf. loven, og ikke kommercielle eller andre interesser.

Demokratisk udfordring

For 60 år siden havde forlæggere, forfattere og biblioteker den samme diskussion, nemlig om bibliotekerne skulle kunne gøre fysiske bøger frit tilgængelige for borgerne. Den diskussion endte

som beskrevet med, at der blev indgået aftale om, at forfatterne fik en direkte kulturpolitisk støtte og så til gengæld stillede deres bøger til rådighed for bibliotekerne.

Det kulturpolitiske mål er der stadig, og jeg er sikker på, at kulturministeren også havde det fokus, da magthaverne endnu engang i 2012 nedsatte et udvalg til at revurdere, hvordan biblioteksafgifter fungerer, og hvordan man kan støtte kunstnerne i en stadig mere digital verden.

Helt grundlæggende er det en trussel for den demokratiske tradition i Danmark, når der ikke længere er fri og lige adgang til viden. Hvilket som bekendt er hele udgangspunktet for den folkeoplysende idé og den måde, vi har tænkt demokrati på i Danmark.

Udfordringen nu er desuden, at der i dag med flere e-bogstjenester er stor forskel på borgernes adgang, afhængigt af hvilken kommune de bor i, og hvad kommunen har midler til at købe adgang til. Det bryder også med idéen om, at demokratiet kun sikres ved at have en oplyst befolkning med fri og lige adgang til information. Det er stadig en helt grundlæggende forudsætning, måske endda endnu mere i en digital tidsalder. Jeg er overbevist om, at der også i forhold til den digitale bog er et naturligt interessefelt mellem forfatterne og bibliotekerne.

Det moderne bibliotek

Men hvad er det moderne bibliotek egentlig, når nu det ikke bare er en bogsamling; hvem bruger det, og hvad kan det tilbyde den enkelte eller samfundet for den sags skyld?

Det er et spørgsmål, som vedkommer os alle, for biblioteket er Danmarks mest besøgte kultur- og læringsinstitution. Derfor er det også naturligt, at de seneste års besparelser på biblioteksområdet og forandringer i bibliotekernes service giver anledning til debat.

Ordet 'bibliotek' kommer fra græsk og betyder 'samling af bøger'. Men selvom bøger på trykt papir stadig er det, som fylder mest i biblioteksrummet, har bibliotekerne for længst taget e-bogen til sig, og det må forventes, at en stor del af det traditionelle bogudlån om få år vil være i digital form.

Det fysiske bogudlån falder, men faldet mere end modsvares af en markant vækst i bibliotekernes udlån af e-bøger. Selvom det kunne være begyndelsen på enden for det fysiske bibliotek, vokser besøgstallene på mange af landets biblioteker, eller er i hvert fald rimelig stabilt. Og bibliotekerne er midt i en kompleks forandringsproces, som er drevet af ændrede brugerbehov i kombination med pålagte besparelser i en lang række kommuner.

Hvad skal man med biblioteket, når man har Google?

Internettet, digitale bøger og nye medietilbud har givet danskerne nye indgange til information, viden og underholdning, som i vid udstrækning er frisat fra bibliotekernes uafhængige udvælgelse og vejledning. Mange af de spørgsmål, som tidligere blev besvaret af bibliotekarer inden for normal arbejdstid, bliver i dag besvaret af første og bedste bud fundet frem af Google. Det er en udvikling,

som kan mærkes ude ved vejledningsbordene på landets biblioteker, hvor mængden af komplekse spørgsmål om samfundsforhold falder, samtidig med at behovet for hjælp til brugen af nye digitale offentlige servicetilbud stiger.

Hvis bibliotekerne fortsat skal være relevante, skal de følge med udviklingen i brugernes behov. Og hér er det ikke ligegyldigt, at flere og flere brugere har vænnet sig til, at kultur- og servicetilbud kan besøges, når de har fri fra arbejde. Det er heller ikke ligegyldigt, at nogle brugere foretrækker selvbetjening, eller at andre hellere vil have en personlig kontakt til en bibliotekar. Behovene er forskellige fra bruger til bruger – og fra biblioteket til bibliotek.

I disse år oplever bibliotekerne en stigning i besøgstallet og i downlån. Mange kommer for at låne bøger og andre materialer, men omkring halvdelen kommer for alt muligt andet, blandet andet for at få vejledning i internetbrug, møde mennesker, opleve kultur, hygge sig eller for at få hjælp til de mange digitale services og selvbetjeningsløsninger, altså en slags borgerservice.

For bibliotekerne er der dog ikke tale om det ene frem for det andet. Bibliotekerne er landets største mødested. Det vil de blive ved med at være, uanset om de udlåner fysiske bøger eller e-bøger. Og bibliotekerne er stadig en enkel og fantastisk indgang for mange til at finde den relevante viden, og ikke mindst til den validering, som Google ikke automatisk sørger for.

Den digitale udvikling rejser spørgsmålet om, hvordan bibliotekerne skal udvikle sig i de kommende år og samtidig holde fast i de traditionelle bibliotekstilbud. Hvordan skaber man samfundsnytte og opleves fortsat som vedkommende af brugerne? Hvordan fastholdes de nuværende brugere, samtidig med at bibliotekerne spiller en rolle for nye brugere? Hvilken rolle skal bibliotekerne spille i videnssamfundet, og hvordan skal medieudviklingen spille sammen med udviklingen af bibliotekerne? Er der behov for at udvikle nye koncepter for biblioteksbetjening, der imødekommer borgernes behov for oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet tæt på dem selv?

Biblioteket er borgernes lokale indgang til samfundet. Alle kommuner har mindst ét. Der er lange åbningstider og et serviceorienteret personale, der kan hjælpe folk i gang med den ikke altid lige velfungerende digitale selvbetjening. Biblioteket er også institutionen, som har de landsdækkende programmer, der skal lære borgerne at bruge de mange digitale servicetilbud.

Jeg har ikke svaret på, hvad biblioteket er, eller hvordan det vil udvikle sig. Blot kan jeg konstatere, at det i allerhøjeste grad er efterspurgt af borgerne og alene derfor spiller en vigtig rolle for samfundsudviklingen. Det er vel også derfor, der er så bred opbakning til det fra magthavernes side. For på trods af, at der i disse år lokalt skæres i biblioteksservicen, er der også politisk vilje til at prioritere markant nybyggeri mange steder – og også til at prioritere nye fælles nationale løsninger som Danskernes Digitale Bibliotek, som vel dybest set er kronen på værket af den tænkning, som blev iværksat af Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor for 75 år siden.

// Litteratur

”Det stærke folkebibliotek: 100 år med Danmarks Biblioteksforening”, Danmarks Biblioteksforening, 2005.

”Bibliotekerne i informationssamfundet”, afgivet af Udvalget om Bibliotekerne i Informationssamfundet, UBIS, Betænkning nr. 1347, Kulturministeriet, 1997.

”Folkebibliotekerne i Danmark”, Preben Kørkegaard, Det Danske Selskab, 1947.

”Bibliotekshistorie”, Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, bd. 1-9, 1985-2009.

”Folkebogsamlinger deres historie og indretning”, Andreas Sophus Schack Steenberg, Jydsk Forlags-Forretning, 1900.